

**ПОЛЬСЬКА ІСТОРИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА У ПРАЦЯХ
М. КАРЕЄВА (1850–1931 рр.)**

Перу М. Карєєва належить понад 400 праць, присвячених актуальним проблемам слов'язнознавства. У його науковій творчості можемо виділити кілька напрямків: конкретно-історичні дослідження; філософія історії; соціологія; загальноісторичні дослідження; теоретико-методологічні роботи з історії та викладання суспільних дисциплін¹. Науковий світ називав М. Карєєва “Нестором російської науки”². До наукової спадщини Миколи Івановича Карєєва сьогодні звертаються філософи, соціологи, історики. Що стосується останніх, то серед них переважають медієвісти та новісти. Набагато менше говорять і пишуть про М. Карєєва як про полоніста, хоча його внесок у розвиток полоністики незаперечний³. Завданням цієї публікації і стане аналіз поглядів російського історика на проблеми польської історії, зокрема на причини поділів Речі Посполитої, функціонування її політичної системи, релігійну ситуацію.

М. Карєєв обіймав посаду професора у Варшавському університеті від 1879 до початку 1885 р. Період професорства у Варшаві історик описав у мемуарах, виклавши свої враження про п'ятирічне перебування в столиці Царства Польського⁴. Готуючись до переїзду до Варшави, він усвідомлював, що йому доведеться змінити напрямок своїх пошуків. “Займусь и я там историей Польши, во многих отношениях интересной”⁵. Перебування у Варшавському університеті на посаді професора кафедри загальної історії засвідчило, що ці дослідницькі заняття виявилися вельми плідними⁶.

¹ Ю. Дунаєва, *Идея европейского единства в творчестве Н.И. Кареева*, Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Серия 5: История. Реферативный журнал 1 (1999) 22.

² Ю. Васильев, *Феномен “Ecole russe”: теория истории Н.И. Кареева*, Исторические науки. Русский мир. Московский гуманитарный университет 2 (2010) 124.

³ Л. Аржакова, *К вопросу о так называемом “перевороте в польской историографии” и его восприятии в России*, Вестник Российского Государственного Университета 12 (2010) 85.

⁴ Л. Аржакова, *Опыт польско-российского диалога: Н.И. Кареев, Н.А. Попов, М. Бобжинский*, Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 2: История 3 (2009) 9.

⁵ Н. Кареев, *Прожитое и пережитое*, подгот. текста и вступления В. Золотарева, Ленинград 1990, 384 с.

⁶ Л. Аржакова, *К вопросу о так называемом “перевороте..”, с. 85.*

П'ять років, проведені ним у Польщі, стали надзвичайно успішними. Завдяки старанням молодого вченого в університеті викладання історії було піднято на вищий рівень, відповідний до новітніх вимог. Поляки високо оцінили працю російського історика і обрали його членом-кореспондентом Краківської академії наук⁷.

У стінах російськомовного Варшавського університету М. Карєєв мимоволі поринув в атмосферу “стихійної ненависті до поляків”, що захочувалась російською владою. Ситуація у навчальному закладі була складною. Розповідаючи про тамтешні порядки, де, за словами історика, “политики”... было хоть отбавляй”, історик у своїх мемуарах зазначав, що університетська Рада була розділена на дві партії – російську та польську, приблизно по тридцять чоловік у кожній. М. Карєєв пише, що сам він виступав одним з трійки професорів, яка стояла на принциповій точці зору і віддавали свої голоси у залежності від суті справи то з поляками, то з росіянами⁸. “Перші за це були вдячні нам, а інші ж обурювалися”⁹.

Після переїзду вченого у 1885 р. до Петербурга одна за одною вийшли його монографії, в основу яких лягли матеріали, зібрані у Варшаві. Це – “Очерк истории реформационного движения и католической реакции в Польше”¹⁰, “Исторический очерк Польского сейма”¹¹. Особливе місце в цьому ряду займає монографія “Падение Польши в исторической литературе”¹², де М. Карєєв розглянув величезний матеріал, що стосується того, як у європейській історіографії трактують загибель Польської держави та першопричини цього¹³.

Важливе місце в полоністичній спадщині М. Карєєва займає стаття “Новейшая польская историография и переворот в ней”¹⁴. Вперше надрукована у грудневому випуску “Вестника Европы” за 1886 рік, а потім включена автором у збірник “Polonica”. Стаття привернула увагу російської наукової громадськості до тих зрушень, що відбувалися в польській науці.

Переїзд М. Карєєва до Варшави співпав з часом, коли польське суспільство сколихнула суперечка про причини загибелі Речі Посполитої.

⁷ Ю. Дунаєва, *Идея европейского единства в творчестве Н.И. Кареева*, с. 23.

⁸ Л. Аржакова, *Опыт польско-российского диалога...*, с. 9.

⁹ Н. Кареев, *Прожитое и пережитое*, 384 с.

¹⁰ Н. Кареев, *Очерк истории реформационного движения и католической реакции в Польше*, Санкт-Петербург 1886, VIII, 192 с.

¹¹ Н. Кареев, *Исторический очерк Польского Сейма*, Москва 1888, 169 с.

¹² Н. Кареев, “Падение Польши” в исторической литературе, Санкт-Петербург 1888, 407 с.

¹³ Л. Аржакова, *К вопросу о так называемом “перевороте...”*, с. 85.

¹⁴ Н. Кареев, *Новейшая польская историография и переворот в ней*, Вестник Европы, книга 12 (1886) 535–588.

Приводом став вихід праці “Dzieje Polski w zarysie”, що належала перу професора Ягелонського університету, одного з представників Краківської історичної школи Міхала Бобжинського¹⁵. Після появи ця книга, як писав Кареев, “за різко отрицательный взгляд на прошлое Польши вызвала массу нападок на автора как человека, “марающего родное гнездо” и чуть ли не подкупленного московскими рублиями”¹⁶.

М. Кареев опинився у центрі полеміки, що розгорнулася навколо книги М. Бобжинського, і йому, мабуть, більше, ніж будь-кому з російських вчених, довелося відчувати всю гостроту цих словесних баталій¹⁷.

Коли йшлося про причини загибелі Речі Посполитої, М. Кареев нітрохи не сумнівався в тому, що: “все спасение их (поляков) родины могло заключаться только в установлении крепкой правительственной власти”. Вихід праці М. Бобжинського дав російському історику привід відзначити, що поляки “стали розуміти справжні причини падіння старої Польщі”¹⁸. Це повною мірою відповідало розумінню проблеми самим М. Кареевим.

Література про поділи Польщі, накопичена до сьогодні, дійсно складає великий масив, її російську складову становить історіографічний огляд, створений у кінці XIX ст. М. Кареевим¹⁹.

Значною віхою в російській історіографічній науці став вихід у світ у 1888 р. книги М. Кареева “Падение Польши в исторической литературе”. У ній вчений з позицій загальноєвропейської історичної науки проаналізував причини падіння польської державності. Монографія М. Кареева, який пильно стежив за полемікою між краківською та варшавською школами і взагалі чудово знав стан справ у польській науці, викликала живий інтерес та відгуки у поляків. Для російських і польських наукових кіл другої половини XIX ст. були характерними взаємна інформованість, тісні наукові й особисті контакти, хоч і не виключали глибоких, часом принципових розбіжностей у поглядах²⁰.

Систематизувавши нагромаджені за століття праці як публіцистичного, так і наукового характеру на тему падіння Польщі, оцінивши їх

¹⁵ М. Bobrzynski, *Dzieje Polski w zarysie*, Warszawa 1879, V. 495 s.

¹⁶ Н. Кареев, *Прожитое и пережитое*, с. 170.

¹⁷ Л. Аржакова, *К вопросу о так называемом “перевороте...”, с. 85.*

¹⁸ Н. Кареев, *Мечта и правда о русской науке. (По случайному поводу, но не по случайной причине)*, Русская мысль, Москва 1884, книга 12, ч. 2, с. 100–135.

¹⁹ Л. Аржакова, *Диссидентский вопрос и падение Речи Посполитой (дореволюционная отечественная историография проблемы)*, Петербургские славянские и балканские исследования 1(3) (2008) 31–39.

²⁰ Л. Аржакова, *Отечественная полонистика и переодизация ее истории*, Вестник Санкт-Петербургского университета Серия 2: История 3 (2007) 190.

наукову значущість, зваживши аргументацію сторін, у семи числах “Журналу министерства народного просвещения” за 1888 р. з’явилася монографія М. Кареева “Падение Польши в исторической литературе”. Праця з максимальною повнотою відобразила сильні і слабкі сторони позитивістської методології.

У цій книзі М. Карєєв підсумовував матеріал, що стосується того, як в європейській історіографії розглядалася загибель Польської держави та її першопричини. Побудована монографія була досить складно, оскільки авторові доводилося не просто розглядати матеріал з точки зору часової послідовності, але і враховувати національні традиції, не забуваючи про належність авторів до різних наукових течій та шкіл²¹.

Певні уявлення про хронологічний і просторовий обсяг літератури можна скласти за змістом праці. Три розділи (I, II і VII) присвячувалися відповідно польській публіцистиці XVIII ст., польським історичним творам XIX ст. і новітнім працям Ю. Шуйського, М. Бобжинського, Т. Корзона. Глави III та IV були відведені західноєвропейській публіцистиці та історичним творам, а в розділах V і VI розглядалася російська публіцистика і російська історична література питання. Привертає увагу те, що, коли черга доходить до російських праць, з назв глав зникають вирази – “причини занепаду Речі Посполитої”, “падіння Речі Посполитої”, на зміну їм приходять більше уживане в Росії XIX ст. словосполучення – “польське питання”, що нагадувало про давні рахунки, які пред’являлися Польщі її східним сусідом. Концентруючи свою увагу на тих висновках, до яких приходили автори, М. Карєєв докладно резюмував зміст робіт, нерідко вдаючись у деталі, наводив розлогі цитати зі статей і книг²².

Помітно повніше аналітична частина була представлена в заключному, восьмому розділі, де автор продемонстрував зроблені ним “загальні висновки з вивчення літератури з історії падіння Польщі”. На першій же сторінці цієї глави М. Карєєв стверджував: “Главная мысль, проходящая через всю рассмотренную... литературу, – та, что Польша пала вследствие своей внутренней безурядицы”, особливо наголосив: “Историки, как польские, так и иноземные – французы, немцы, русские, – писавшие о падении Речи Посполитой в XIX веке, указывают на то же политическое разложение, как на главную причину того, что Польское государство не могло удержаться в международной борьбе за существование”²³.

²¹ Л. Аржакова, *Н.И. Кареев и его интерпретация причин падения Речи Посполитой*, Вестник Санкт-Петербургского университета Серия 2: История 3 (2010) 36–37.

²² *Ibid.*, с. 37.

²³ Н. Кареев, “Падение Польши” в исторической литературе, с. 376.

М. Кареев цiлком подiляв цю iдею, погоджуючись з тим, що реформа чинного в Речi Посполитiй полiтичного ладу була життєво неохiдною, але така реформа почалась надто piзно. Разом з тим, незважаючи на повторюванiсть такого роду констатацiї у розглянутих роботах, що мало б свiдчити про близькiсть позицiй рiзних iсторикiв та публицистiв, висновки з цих констатацiй вони робили далеко не однаковi. Причину таких розбiжностей М. Кареев вбачав у рiзному “понимании того, в чем же заключался корень зла”, i у невідповiдному виборi засобiв, “какими нужно было лечиться Речи Посполитой”²⁴.

У працi “Падение Польши...” М. Кареев чiтко окреслив межi досліджуваних праць з польської проблематики. Основну увагу зосереджено на трьох останнiх десятилiттях, тобто до середини ХІХ ст. Автор звернув увагу на працi таких авторiв, як “Борьба за польский престол” В. Герье; “История падения Польши” С. Соловьова; “Последние годы Речи Посполитой” М. Костомарова; “Гродненский сейм” Д. Гловайського.

З-помiж названих вiн виокремлював працю М. Костомарова, вказуючи на її всеохоплюючий змiст. Водночас, як протиставлення, М. Кареев звернув увагу на одностiннiсть висвітлення польської проблематики С. Соловьовим. Написана на основi дипломатичного листування, праця С. Соловьова оцiнювалася М. Кареевим як недосконала з точки зору використаного матерiалу. Цитуючи документи, С. Соловьов робив оцiнку подiй не вiд власного iменi, а вiд тих осiб, якi брали у них участь.

М. Кареев переконаний, що для розгляду проблеми падiння Польщi потрiбно розглядати не лише працi з цього питання, але й “иметь постоянно в веду и те исторические труды, которые охватывают все прошлое польской нации от ее образования до падения созданного государства”²⁵. На думку iсторика, є потреба зважати, як “разными авторами понимаются причины падения Польши” для всебiчного висвітлення порушеної проблеми.

М. Кареев дiйшов висновку, що вся лiтература, польська чи iноземна ставили одне запитання: “В чем же заключается главный недуг Речи Посполитой и откуда взялся, с каких пор ведет свое начало этот недуг?”.

Актуалiзацiя проблематики падiння Речi Посполитої у польській iсторiографiї висока, адже написана значна кiлькiсть праць. Микола Иванович зауважив: “Падение Польши не только создало особенные условия, при которых должна была развиваться польская историография в ХІХ веке, но сделалось одним из главных ее вопросов, как по количеству

²⁴ Н. Кареев, “Падение Польши” в исторической литературе, с. 376–377.

²⁵ Н. Кареев, Исторический очерк Польского Сейма, с. 1.

трудов, посвященных самой эпохе, так и по значению своему в общем построении польской истории”²⁶.

Важко не помітити, що зводить пошук засобів, потрібних для порятунку Польщі, насамперед до вибору між республікою і спадковою монархією, вбачаючи у виборності короля чи не корінь зла, було з боку М. Карєєва спрощенням проблеми. Тут досить послатися на фундаментальну монографію Т. Корзона. Безперечно, як не раз підтверджувала практика польського політичного життя XVII–XVIII ст., вибори чергового короля давали сусіднім державам зайвий привід для втручання у справи Речі Посполитої. Не випадково Конституція 3 травня 1791 року передбачила запровадження спадкової монархії²⁷.

Давши історіографічний огляд літератури, автор книги “Падение Польши...” виклав власне розуміння основних причин падіння Речі Посполитої. За його словами, “Польша пала потому, что в решительную пору, когда ей нужно было прежде всего являться единым государством с сильным правительством, дабы отстаивать свою независимость, она едва лишь приступала к реформе своего сейма и к созданию у себя настоящего правительства”. “Будь в Польше более сильное правительство, которое было бы способно сдерживать эксцессы, подобные явления не имели бы столь катастрофических последствий”. Лише у такому випадку, на думку автора монографії, “народные массы не были бы доведены до полного равнодушия к судьбе Речи Посполитой, даже до желания ей скорейшей гибели”²⁸. Очевидно, що спостереження історіографа були, щонайменше, перебільшені.

М. Карєєв вже в 1901 р., згадуючи свій варшавський період, писав, що він зайнявся історією Польщі, не думаючи на ній спеціалізуватися: “лекции мои об истории Польши были популярны. Книги по польской истории были восприняты благосклонно, некоторые изданы на польском языке”²⁹. М. Карєєв писав, що росіяни й поляки мало знали один про одного на початку 1880-х років, коли він почав займатися польською проблематикою³⁰.

“Исторический очерк Польского Сейма” (1888 р.) є фундаментальною працею політичної історії Речі Посполитої. Вона охоплює проблематику шляхетських привілеїв та самоуправління воєводств, реформи останньої третини XVIII ст. та Конституцію 1791 р. Микола Іванович характеризує сейм,

²⁶ Н. Карєєв, *Исторический очерк Польского Сейма*, с. 1–2.

²⁷ Л. Аржакова, *Н.И. Карєєв и его интерпретация причин падения Речи Посполитой*, с. 38.

²⁸ Н. Карєєв, “Падение Польши” в *исторической литературе*, с. 380.

²⁹ Н. Карєєв, *Мои отношения к полякам*, *Polonica*. Сборник статей по польским делам (1881–1905 г.), Санкт-Петербург 1905, с. 210–211.

³⁰ Н. Карєєв, *К вопросу о русско-польских отношениях*, *Право*, Санкт-Петербург 1905, с. 723.

як такий, що є особливим органом: “которому пренадлежала высшая власть в польской Речи Посполитой, является с характером настолько своеобразным, что может быть назван единственным в своем роде”. Довгий час проблематикою польського сейму історики не займалися. Лише із середини XVIII ст. починають з’являтися праці, як польських, так і іноземних вчених. Праця М. Карєєва “Исторический очерк Польского Сейма” пронизана ідеями Ж. Руссо. На початку М. Карєєв дав характеристику його поглядам на діяльність польського сейму: “Давая политические советы полякам, иностранные публицисты – именно Руссо и Мабли – исходили, главным образом, из отвлеченных принципов своїх политических доктрин, тогда как польские писатели старались преимущественно представить историческое оправдание своих политических взглядов”. Автор порівнює різні історіографічні погляди, зокрема поляків на свою історію та зовнішню оцінку закордонних науковців. М. Карєєв детально розглянув погляди польської історіографії сейму: “польская публицистика распалась на два лагеря, монархический и республиканский, отличавшиеся одним от другого не только в понимании средств, наиболее действительных, по их мнению, для изцеления недугов Речи Посполитой, но и в представлении всего политического прошлого польской нации”. Точка зору М. Карєєва щодо поглядів польських істориків на сейм чітко аргументована: “Публицисты-монархисты видели причину всех зол в ослаблении первоначально крепкой монархической власти, тогда как писатели республиканского лагеря утверждали, что Польша искони была вольною Речью Посполитой, избиравшей своих королей, и что единственное средство спасения заключалось в возвращении государства к первоначальному своему строю”³¹.

Польський сейм був владною організацією з власними особливостями, що відрізняли його від більшості подібних організацій того часу. Різниця була не лише у політичній структурі та статусі, але й у безпосередньому складі, тобто соціальна складова могла бути не лише з вищих прошарків польського населення. М. Карєєв охарактеризував особливості польського сейму: “Сравнивая польский сейм, организовавшийся к концу XV и началу XVI века и просуществовавший до конца XVIII, с аналогичными ему учреждениями, которые мы в известную пору находим во всех государствах Запада, а также и у нас (земские соборы), мы прежде всего должны отметить две его особенности... Одна особенность – участие в сейме одного только сословия, тогда как в других подобных учреждениях, кроме дворянства, пользовавшегося этим правом в Польше,

³¹ Н. Кареев, *Мечта и правда о русской науке*, с. 1–2.

участвовали и другие сословия, – духовенство, горожане и даже, случалось, крестьяне; другая особенность та, что сейм Речи Посполитой, будучи представительным учреждением одного государства, получил характер международного конгресса послов от яко-бы совершенно самостоятельных земель. Первое обстоятельство дозволило шляхте сделать сейм орудием своих сословных интересов как в ущерб интересам общегосударственным, так и к крайне невыгоде других сословий... шляхетский сейм сделался в Польше учреждением, над которым уже не было никакой высшей власти”³².

У праці “Главные обобщения всемирной истории” (1903) М. Каревь згадує Річ Посполиту у контексті реформаційного руху XVI–XVII ст. На його думку, міжнародні відносини XVII ст. були напруженими, а різниця у поглядах на віросповідання лише ускладнювала політичну та економічну ситуацію: “В русской истории отметим, с одной стороны, раскол старообрядства в Московском государстве XVII века и борьбу православного населения с унией и католицизмом в Польско-Литовской Речи Посполитой в ту же самую эпоху. В XVI–XVII веках Западная Европа делилась на два большие вероисповедные лагеря, и борьба между ними осложняла международные отношения со всеми их национальными и династическими, политическими и экономическими причинами и условиями”³³.

Національний аспект співпав з особливостями віри, що поглиблювало боротьбу між народами. Автор зробив власні висновки щодо ворожнечі між різними релігійними напрямками: “Лучшие люди во все времена напоминали, что эти раздоры и разделения противоречат христианскому учению о любви к ближнему и о братстве всех людей”³⁴. Канон є християнським і мав би стати фактором об’єднання для православ’я та католицизму.

У наступній праці “Западно-европейская абсолютная монархия XVI, XVII и XVIII веков” (1908) прослідковується ставлення М. Каревь до католицької віри: “...именно католицизм сумел нафанатизировать в XVII веке польскую шляхту, в XVI веке видевшую в религиозной свободе одну из составных частей шляхетской “золотой вольности”. Причиною таких змін у польській шляхті та її різниця у поглядах XVII та XVI ст., на думку автора, став саме католицизм. Зрештою автор робить висновок, що “протестантские государства были много веротерпимее католических,

³² Н. Кареев, *Мечта и правда о русской науке*, с. 7–8.

³³ Н. Кареев, *Главные обобщения всемирной истории, учебное пособие для среднего образования с историческими картинками*, Санкт-Петербург 1903, с. 110.

³⁴ *Ibid.*

и абсолютная монархия тоже умела быть веретерпимою, чем оказалась шляхетская республика польской нации”³⁵.

Згадуючи про період реформації в Польщі М. Кареев у праці “История Западной Европы в Новое время. История XVI и XVII веков” (1904) відсилає читача до інших своїх робіт, зокрема “Вопрос о религиозной реформации XVI века в Речи Посполитой”, “Очерк истории реформационного движения и католическая реакция в Польше”.

М. Кареев порушував питання щодо секуляризаційних процесів. Секуляризація є процесом зміни: те, що було приналежністю віри і церкви, стає з часом від них незалежним, світським. Секуляризація призвела до змін у становищі релігії, віри і церкви в суспільстві. Наше сьогоденне поняття свободи совісті корениться в просвітницьких ідеях XVII–XVIII ст.³⁶ Микола Іванович акцентує увагу на тому, що секуляризаційні процеси стосувалися у першу чергу майнової сфери, яка спонукала вищі прошарки Польської держави до діяльності: “Польская шляхта указывала на церковные земли, как на фонд, которым должно располагать государство”.

У праці “История Западной Европы в Новое время. История XVI и XVII веков” автор для висвітлення тематики дає порівняльну характеристику країн. У середині XVI ст. в Європі поширювався кальвінізм, що став надихати населення “непоколебимым фанатизмом”³⁷, супроводжувався політичними революціями та набував загальносоціального характеру. “В двух странах реформации не удалось получить национального значения, именно во Франции и в Польше, где протестантизм выступил с более сословным характером, преимущественно дворянским и отчасти городским, так как государственная власть и народные массы остались в обеих странах католическими”. Вищі прошарки населення та державна влада стали вирішальним фактором у долі релігійного життя Польської держави. Автор порівнював Польську державу із Францією, пояснював ситуацію з огляду на соціальні стани та концентрування влади: “Вся разница в том, что во Франции протестантизм отличался большим религиозным фанатизмом, чем в Польше, и что у французов в политическом отношении на главном плане стояла оппозиция королю, тогда как у поляков вражда к духовенству”. М. Кареев так

³⁵ Н. Кареев, *Западно-европейская абсолютная монархия XVI, XVII и XVIII веков. Общая характеристика бюрократического государства и сословного общества “старого порядка”*, Санкт-Петербург 1908, с. 289–302.

³⁶ В. Гараджа, *Религиоведение. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений и преподавателей средней школы*, Москва 1995, 351 с.

³⁷ Н. Кареев, *История Западной Европы в Новое время, т. 2. История XVI и XVII веков*, Санкт-Петербург 1904, с. 195.

пояснював, чому він порівнює Польську державу з Францією: “Франция может быть поставлена рядом с Польшею, так как в обеих государствах короли и народная масса остаются католическими, а протестантизм в обеих же играет роль лишь короткое время”³⁸.

М. Кареев стверджував, що він прагнув уникати крайнощів, при-
таманних націоналістичній точці зору, намагався, наскільки можливо,
примирити ворогуючі сторони. “Я всегда был врагом всякой националь-
ной исключительности и розни, всякого квасного патриотизма, шови-
низма и всегда мечтал, в духе завета Мицкевича, о времени, “когда
народы в великую семью соединятся”, всегда в особенности думал о не-
обходимости русско-польского “примирения”. Мое политическое пове-
дение в Варшаве определялось этим настроением, а между тем я видел,
что в Варшаве русские люди только и делают, что всячески теснят поля-
ков и своей некультурностью позорят русское имя, к чести которого я не
мог быть равнодушным на чужбине”³⁹.

Таким чином, у працях М. Кареева знаходимо широкий спектр
думок з приводу польського минулого. Можна виділити такі групи про-
блем, на які звернув увагу російський історик: падіння польської держав-
ності наприкінці XVIII ст.; функціонування політичної системи Речі
Посполитої, зокрема польського сейму; релігійна ситуація в Польщі, у
першу чергу роль католицизму в житті держави. Можемо констатувати
об’єктивний підхід історика до аналізу та оцінок цих проблем. М. Кареев
протиставляв націоналістичній тенденції наукову роботу історика, ствер-
джуючи, що історична істина, як і всяка інша наукова істина, може бути
лише однією для людей усіх національностей.

³⁸ Н. Кареев, *История Западной Европы в Новое время*, т. 2, с. 195–196.

³⁹ Т. Кручковский, *Интерпретация польского вопроса в России Н.И. Кареевым в “польских письмах”* [Електронний ресурс], режим доступу – <http://www.elib.grsu.by/katalog/168096-372903.pdf>.